

EVA ŠIPÖCZOVÁ:

„Stretnú sa v lietadle...” Politický vtíp v druhej polovici 20. storočia a v súčasnosti

[“They Will Meet on the Plane...” A Political Joke in the Second Half of the 20th Century and Today]

Praha, Academia 2022, 290 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2023.1.11> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2023, Peter Salner. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Od detstva som sa pohyboval v prostredí, v ktorom mali dôležité miesto židovské a politické vtipy (často oba v jednom). Sprievodným javom príjemnej zábavy bolo opakované dôrazné varovanie rodičov, že sa síce môžem smiať, v žiadnom prípade však ani tie najlepšie z nich nesmiem rozprávať cudzím ľuďom. Moje všestranné humorologické vzdelávanie neskôr okrem rodiny najmä v šesťdesiatych rokoch 20. storočia rozvíjali „externé zdroje“. Patrili k nim karikatúry Mariána Vaneka, Vladimíra Renčina, Pavla Kantorka, v prvom rade však *Tisíc a jeden vtíp* Jána L. Kalinu (prvé a na desaťročia posledné vydanie jeho „učebnice v-tipológie a ž’artizmu“ vyšlo v lete 1969). Osudy knihy (a hlavne autora) mi priniesli dvojnásobné poučenie. V prvom pláne obom ďakujem za veľa dobrých (nielen politických či židovských) vtipov. Možno ešte dôležitejšie bolo „poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ“ v podobe súdneho procesu. Hlavným bodom obžaloby bola Kalinova kniha a trestom za smiech čitateľov viacročné väzenie. Rozsudok a pobyt v Ilave ho inšpirovali na napísanie smiešno smutnej knihy *Odpočívaj v pokoji* (Kalina, 2004). Uvedené skutočnosti sú zároveň presvedčivým dôkazom, že napoly zabudnuté rodičovské varovania nevyplynuli zo zbabelosti či prehnanej opatrnosti. Boli prejavom životnej múdrosti a skúsenosti s komunistickým režimom.

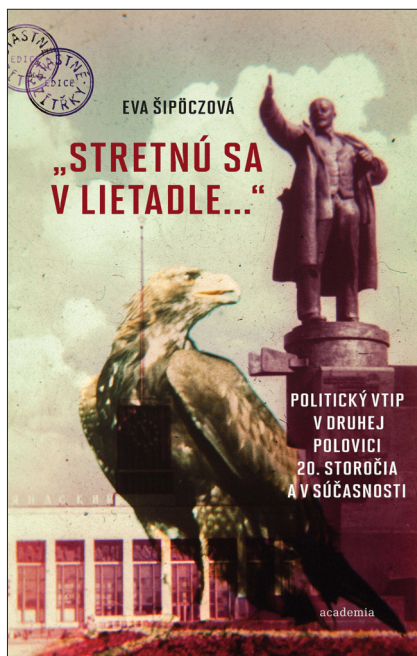
Po týchto úvodných slovách asi neprekvapí, že keď som sa z časopisu Respekt náhodou dozvedel o knihe Evy Šipöczovej „*Stretnú sa v lietadle...*“ (s podtitulom *Politický vtíp v druhej polovici 20. storočia a v súčasnosti*), musel som ju bezpodmienečne mať a čítať. Knihkupectvá Artforum, Martinus aj Panta Rhei však na moje objednávky reagovali tvrdením, že kniha je vypredaná. Obrátil som sa preto na pražského priateľa, ktorý všetky knihy pozná a každú zoženie. Na moje prekvapenie odpovedal, že hľadaný titul ešte nevyšiel...

Po niekoľkých týždňoch som sa konečne dočkal. V *Úvode* Šipöczová ponúka (možno až príliš stručné) informácie o svojom projekte a jeho realizácii. Ako uvádza, ide o rozšírenú dizertačnú prácu. Bola výsledkom dlhodobého folkloristického výskumu (2011 – 2016) a doplnkových výskumov, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2017 – 2020 (s. 18). Jej základ tvorí vyše 400 ústne tradovaných naratívov a viac ako 260 elektronicky šírených obsahov. Zameranie charakterizovala formuláciou, že „cieľom výskumu a ani tejto knihy nie je poskytnúť čitateľom a čitateľkám zbierku vtipov. Zámerom je sústrediť sa na tie, ktoré sa z minulosti dodnes objavujú v živom rozprávaní a na konkrétnom materiáli ukázať, aké miesto má v spoločnosti komika a prozaická slovesnosť“ (s. 19).

Pretože vo sfére humoru sa cítim byť viac praktikom než teoretikom, spoľahol som sa na oponentov práce a posudzovateľov knihy. Časti textu, ktoré autorka venovala analýze fenoménov komiky, naratívnej kultúry, folkloristického výskumu či anatómie anekdoty, som preto v podstate len preletel. Pozornosť som zaostřil až pri tretej (ťažiskovej) kapitole, nazvanej *20. storočie a súčasnosť vo vtípoch*. Práve sem Šipöczová sústredila to, kvôli čomu som jej

prácu chcel a musel poznať. Svoj prehľad začína humorom prvej Československej republiky, všima si obdobie druhej svetovej vojny, ťažiskom sú však desaťročia komunistickej vlády a vtipy demokratickej súčasnosti. (Práve tie ma priťahovali najviac.) Už po prvých stranách som si uvedomil, že som podcenil avizovaný zámer práce, a som z toho dôvodu neobjektívny a zaujatý. Čítanú „nezbierku“ som totiž automaticky (a nesp spravodlivo) porovnával s tým, čo som poznal vďaka v minulosti vypočutým alebo načítaným zdrojom. Jednotlivé vtipy som v duchu „znám-koval“ kritickými výrokmi „tento poznám“, „dobrý, ale poznám lepší“, „Kalina to má inak“ a podobne. Až pri druhom čítaní sa tento „handicap poznania“ premenil na určitú prednosť. Prestal som hodnotiť „umelecký dojem“ a sústredil som sa na podstatu. Uvedomil som si, že v škále a „kvalite“ prezentovaných vtipov sa nevyhnutne odráža odstup desaťročí, ktoré uplynuli od zmeny politického režimu a spoločenskej atmosféry. Ďalším dôležitým prvkom je široké informátorské spektrum. Skutočnosť, že „autori“ uverejnených vtipov sú v poznámkach pod čiarou identifikovaní rodom, prípadne prvým menom, rokom narodenia (1922 – 1993) a zaslania vtipu, umožňuje čitateľom vytvoriť si predstavu poznatkami, ktorým oni (a následne aj Šipöczová) disponovali. Vekové rozpätie siedmich desaťročí sa logicky premieňa do odlišných zážitkov a skúseností s danou dobou. „Chybičku krásy“ predstavuje v tejto súvislosti určitá formálna nejednotnosť identifikácií. Šipöczová bežne uvádza rok narodenia, v iných prípadoch však vek. Pritom kombinácia uvedených údajov (rok výskumu, vek informátora) umožňuje bez problémov formálne zjednotenie poznámok. Uvedomujem si, že opakovanie je matkou múdrosti, napriek tomu viacnásobné uvedenie niektorých vtipov (hoci prípadne v iných súvislostiach) pôsobí rušivo. Do tejto kategórie patrí pointa, podľa ktorej oslovený politik povie, že by chcel byť ministrom a zázračná babička ho premení na bonsaj...

Spomenul som už, že ma hlavne zaujíma, ako sa v súčasnom humore odrazili tri desaťročia života v demokratickej spoločnosti. Možno to zle chápem, ale na základe prezentovaných vtipov by človek neznalý pomerov skonštatoval, že režim sa síce zmenil, ale vlastne nie až tak veľmi. Ilustrujú to staré vtipy aktualizované aktualizovanými menami či udalosťami. Ponúka sa tiež možnosť opačnej interpretácie, že staré časy upadli do zabudnutia. Viac ráz sa objavil prenos humoru do inej doby alebo prostredia: „Prečo humor lieči? Lebo nepatrí pod naše zdravotníctvo“. Stačilo použiť namiesto „naše“ slovo „socialistické“ a ocitneme sa v inej realite... Príklad prenosu zo židovského do majoritného prostredia predstavuje pointa, podľa ktorej počas sviatku Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie je povolený len sex s vlastnou manželkou, lebo potešenie z milovania nesmie zatieniť radosť zo štátneho sviatku. Kalina v tejto súvislosti spomína najväčší židovský sviatok Jom Kipur, spojený s prísnyim pôstom a mnohými ďalšími obmedzeniami každodenných aktivít a drobných radostí...

Šipöczová sa vedome obmedzila na politické vtipy, ktoré získala ona a jej spolupracovníci počas výskumu, uskutočnenému dve či tri desaťročia po páde humorom kritizovaného režimu. Len v dvoch či troch prípadoch, keď táto „zásobáreň“ nestačila pokryť tému, ktorú potrebovala čitateľom priblížiť, si vypomohla citovaním Kalinu (2019)¹, prípadne iného publikovaného zdroja. Tieto „výpožičky“ sú adekvátne, dokonca si myslím, že v tomto prípade by niekedy „viac bolo viac“.

Prínos recenzovanej knihy má viac dimenzií. Eva Šipöczová naznačuje, že politický humor je večný, prechádza z doby do doby, z jedného režimu do druhého. Upozorňuje, že napriek podobnosti obsahov nechýbajú podstatné, hoci na prvý pohľad nie vždy viditeľné odlišnosti. V demokratických pomeroch súčasných – Slovenskej republiky a Českej republiky možno verejných činiteľov otvorene kritizovať. Politické vtipy sa objavujú nielen v ústnej komunikácii „vis á vis“, ale aj vo verejných médiách. Možno ich čítať v denníkoch a časopisoch, počúvať v rozhlasoch či na televíznych obrazovkách. Táto otvorenosť zároveň istým spôsobom znižuje niekdajšiu atraktivnosť politického humoru. V porovnaní s nie takou dávnou minulosťou stráca totiž čaro zakázaného ovocia a s tým spojenú adrenalínovú atmosféru „radostného strachu“, ktorá stupňovala pôžitok a zvyšovala záujem poslucháčov. Napriek uvedeným pozitívam netreba ľutovať, že doba sa zmenila...

PETER SALNER,

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

Kalina, J. L. (2004). *Odpočívaj v pokoji. Basa story*. Bratislava: Marenčin PT.

Kalina, J. L. (2019). *Tisíc a jeden vtip. Po 50 rokoch. Učebnica v-tipológie a ž'artizmu. Prednáša Ján L. Kalina, Dr. Humoris causa*. Bratislava: Slovart.

Šipöczová, E. (2022). „Stretnú sa v lietadle...“ *Politický vtip v druhej polovici 20. storočia a v súčasnosti*. Praha: Academia.

1 V pôvodnom aj druhom vydaní knihy J. L. Kalinu: *Tisíc a jeden vtip. Učebnica v-tipológie a ž'artizmu* vynechali v dôsledku nastupujúcej normalizácie väčšinu politických vtipov. Kalina ich zaradil do nasledujúcej, v nemeckej emigrácii vydanej, knihy *Nichts zu lachen. Der politische Witz im Ostblock* (Herbig Verlag, 1980). Niektoré z nich pridali editori do tretieho – slovenského vydania (Kalina, 2019).